

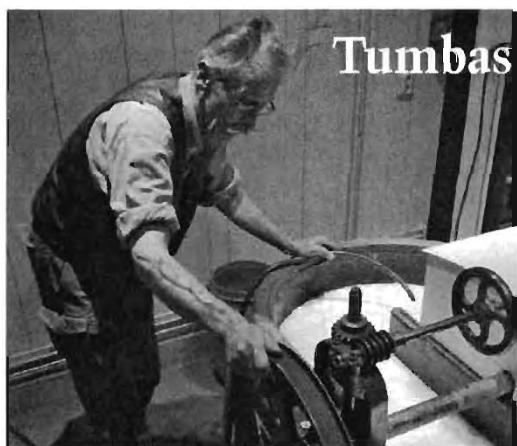
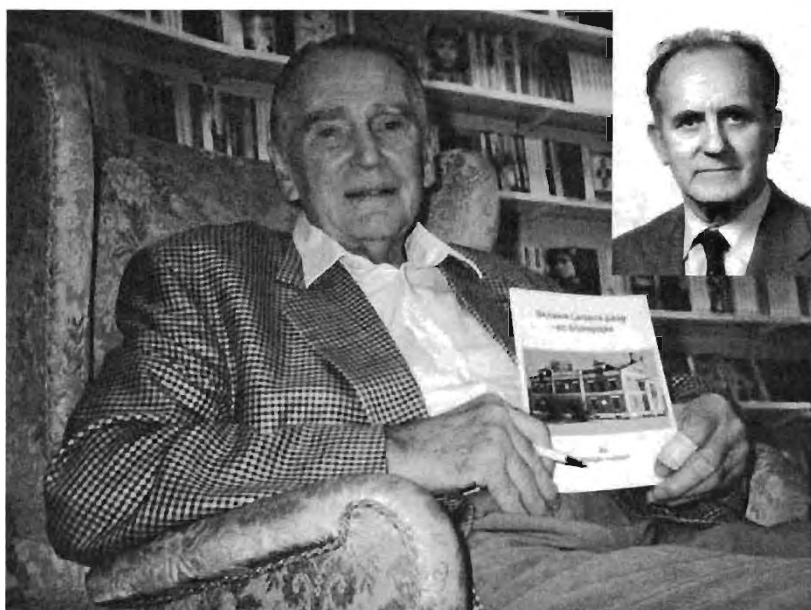
Unik intervju med två pionjärer inom svensk pappersindustri

Anna-Grethe Rischel, vice ordförande i NPH och papperskonservator, har intervjuat två namnkunniga pionjärer inom svensk pappersindustri, Rutger Larsson och Harald Franzén, var livsgärningar varit knuta till pappersbruket i Klippan och Lessebo.

Hennes slutord i intervjun; "Som papirkonservator var det för mig berigedne och lærerigt att møde to mennsker med en så levende begejstring for deres arbejde og liv indenfor papirindustri og med så stor viden om den teknologiske udvikling, som de har været med at forme".

Sidan 3

Rutger Larsson och Harald Franzén (infälld) berättar i en stor intervju om sin mångåriga verksamhet inom pappersindustrin.

Tumbas nya museum för sedelpapper invigt

När Svea Rikes ständer 1755 beslöt att bygga ett pappersbruk i Tumba var syftet att starta tillverkning av sedelpapper under kontrollerade former eftersom förfalskningar var vanliga. Holländska pappersmakare inkallades för att lära upp svenska arbetare. Om detta och mycket annat intressant berättas det om i det nya sedelpappersmuseum i Tumba som Riksbanken i sommar överlämnat i Myntkabinettets vård och ägo.

Sidan 2

Tumba sedelpappersmuseum – pappersmästare Gunnar Ståhl i arbete med pappersmassa i den lokal där besökare kan få tillverka eget papper.

Foto: Gabriel Hildebrand

Första stämman utanför Norden

Innehållsrika och intressanta studiebesök i estniska Tallin, Tartu och Röpina var uppskattade inslag vid årets föreningsstämma som för första gången hölls utanför de nordiska länderna. I verksamhetsberättelsen för 2004 kunde bl.a. noteras att fjolårets värningskampanj gav 40-talet nya medlemmar, främst enskilda medlemskap. Föreningen egna kapital uppgick vid årsskiftet till 21.019 kr.

Sidan 6

Deltagarna i föreningsstämman i Estland på besök vid Röpina pappersbruk.

Tumbas nya sedelpappersmuseum invigt

Med tal av riksbankchefen Lars Heikensten och chefen för Kungl. Mynt-kabinettet Jan Wiséhn överlämnades i juni 2005 Tumba pappersbruksmuseum i Myntkabinetets vård och ägo. Det var det tredje steget i separationen mellan sedelpappers-tillverkningen i Tumba och Sveriges Riksbank, med vilket pappersbruket varit förenat i 250 år.

Tidigare, under 2001, hade tillverkningen av sedelpapper överlåtits till det amerikanska företaget Crane AB och påföljande år träffades överenskommelse att Statens Fastighetsverk skulle överta ansvaret för hela bruksområdet med talrika kulturminnesskyddade byggnader för att säkra att det gamla pappersbruket och den speciella bruksmiljön bevaras.

När Riksbankens ständer 1755 beslöt bygga ett pappersbruk i Tumba några mil sydväst om Stockholm var syftet att där, ute på landet, starta tillverkning av sedelpapper under kontrollerade former. Förfälskningar var nämligen vanliga och tillverkningen skulle här lättare kunna övervakas. Holländska pappersmakare inkallades att lära upp svenska arbetare och när tillverkningen drevs under bruksliknande former var personalomsättningen erfarenhetsmässigt låg. Vatten fanns i riklig mängd och närheten till huvudstaden erbjöd god tillgång på sorterad lump, fram för allt av bomull.

Sedan några år har det stått klart att utvecklingen inom sedelpappersområdet och tekniken att i sedlarna bygga

Anna-Lena Carne och Cecilia von Heijne bygger basutställningar över sedelns historia.

Foto: Gabriel Hildebrand

in skydd mot förfälskning i längden skulle överstiga krafterna hos ett medelstort företag som Tumba att hänga med, varför Riksbanken sedan flera år sökt en partner också i insikt om att en riksbank inte är lämplig ägare att driva företag. Ny ägare till pappersbruket fann man i Crane Company i Dalton, Massachusetts, leverantör bl.a. av pappret för de gröna dollar-sedlarna; som familjebolag har Crane verkat sedan 1801. Samarbetet med Crane fungerar väl fick vi veta.

Årets överlåtelse omfattar Tumba Bruksmuseum, fördelat på fyra hus, vilka av Riksbanken rustats och delvis förnyats. Museet drivs i fortsättningen av Kungl. Myntkabinettet. I den äldsta byggnaden, Kölnan, som tidigare fungerat som bruksmuseum, ryms skolsal från tiden och en utställning om människorna och livet på bruket. Det gula s.k. Oxhuset från 1825 har försetts med en museientré med försäljning och café. På andra våningen visas en utförlig utställning om de

svenska sedlarnas historia från Palmstruchska banken 1661 till dagens exempel på avancerat säkerhetstänkande i tryckningen. Här berättas också om Riksgäldskontoret från 1789, om enskilda banker och om de sedeltryckare som funnits. Röda Magasinet rymmer ett kar för holländare och utrustning för tillverkning av handgjort papper för t.ex. de studiegrupper och skolklasser som man tänker sig här ska få en första kontakt med konsten att forma papper, också med vattenmärken. Byggnaderna har försetts med värme, vatten samt el och tele och är invändigt hållna i ljusa pastellfärger.

Minnessedel och frimärke

För att hugfästa Tumba 250 år utger Riksbanken en minnessedel i valör 100 kr, som är giltigt betalningsmedel, och posten utger ett jubileumsfrimärke.

Det stora publikintresset på invigningsdagen indikerar måhända att stockholmarna här upptäckt ett intressant utflyktsmål, utan entréavgift.

Nordiska Pappershistoriker (NPH)

Föreningen Nordiska Pappershistoriker (NPH) är en ideell förening med uppgift att främja intresset för pappershistoria i Norden. Föreningen uppmuntrar och stimulerar forskning om och dokumentation av lump och dess beredning, tillverkningsprocesser, redskap som valskistor, kypar, formar och guskredskap. Andra intresseområden är historia om bruksmiljöer och människorna vid pappersbruket, papperets användning och distribution. Vattenmärkning och datering med hjälp av pappersegenskaper är liksom papperskonservering och konstnärligt bruk av papper andra exempel på föreningens intresseområden.

Ordförande: Göran Wohlfahrt, Mälarblick 34, S-168 41 Bromma, Sverige Tel: 08-37 90 43

Medlemsärenden: Kassören Henrik Essén, Djurgårdsgatan 12, 647 30 Mariefred. Tel: 070-319 66 65
Medlemskap kan tecknas genom inbetalning av medlemsavgiften till NPHs postgirokonto 85 60 71-6 i lokal valuta.

Avgifter: Enskild medlem: 200 kr, Institutioner: 400 kr, Företag: 900 kr

NORDISK PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT

Årgång 33, 2005 nr. 2

Utgivare: Föreningen Nordiska Pappershistoriker

Org.nr: 887501-3628

Postgiro: 85 60 71-6

Redaktör och ansvarig utgivare:
Börje Dahlin, BgD-information
Tegnergatan 24

856 43 Sundsvall, Sverige

Tel och fax: +46 60 61 07 78

Mobil: 070-347 38 21

E-post: bgd-info@work.utfors.se

Material: mreklam@algonet.se

Interview i Klippan med tve pionerer indenfor svensk papirindustri

– Rutger Larson og Harald Franzén

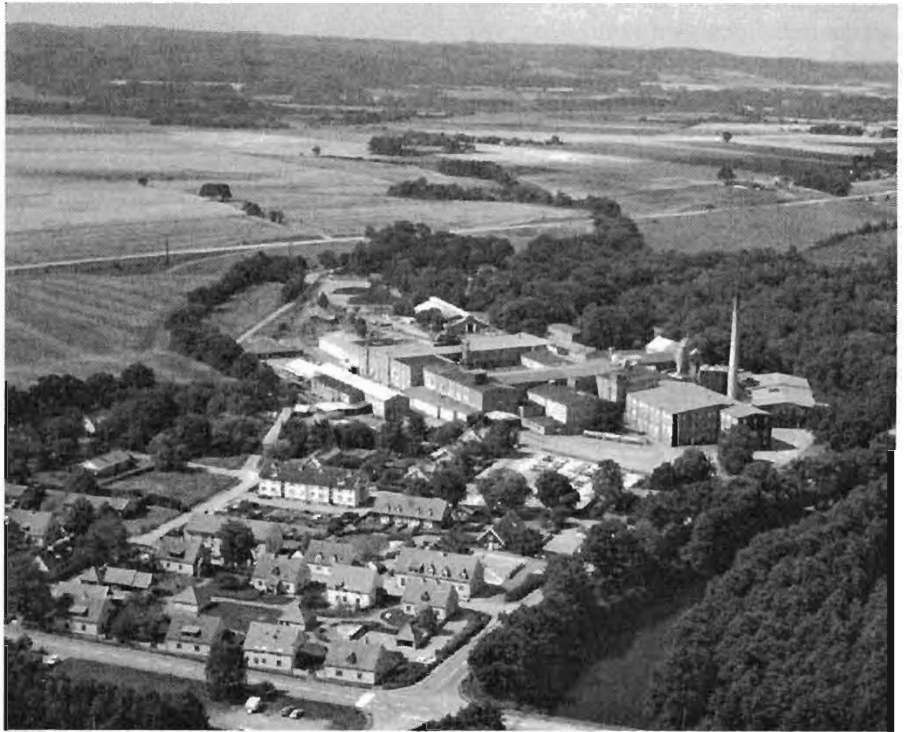
Inden vores møde en dejlig forårsdag i Klippan havde jeg udvalgt en række emner, som jeg gerne ville have belyst og uddybet nærmere i interviewet, men det udviklede sig til en kalejdoskopisk og fængslende samtale, som jeg har søgt at fange i denne beretning.

AV ANNA-GRETHE RISCHEL

Det blev til en berigende oplevelse at møde Rutger Larson og Harald Franzén, begge pionerer indenfor svensk papirindustri og lytte til de to, som hele deres liv har arbejdet med papir på Klippan og Lessebo. Larson og Franzén havde kendt hinanden siden 1941 fra Klippan, hvor Larson voksede op og hvor Franzén begyndte som praktikant hos sulfitingeniørerne. Larsons far kom i 1911 til papirfabrikkens kontor i Klippan efter 10 år som "springpojke" på Lilla Edet, hvor han havde gået i Elementarskole efter folkeskolen.

VANDKRAFTEN var grunden til, at der i århundreder har været industrier i Klippan og Lessebo, hvor messing- og jernindustrien begyndte og siden kom papirindustrien til. 1573 byggede Sten Bille den første papirmølle i Skåne ved Herresvad kloster, som lå ved et tilløb fra Perstorp. Herfra fortsatte vandet gennem grusede banker til den vandrige Rønne å gennem Klippan, hvor papirindustrien har blomstret siden midten af 1600-tallet. I 1636-37 lod Christian IV en papirmølle opføre ved det brusende vandløb nedenfor Klippan i Stackarp, og fra denne mølle stammer en del af papiret til trykningen af den Resen-Svanningske bibel, som blev udgivet 1647 i København.

Det var først og fremmest vandkraften til at drive møllernes kværn og stampeværk, som var af betydning og i mindre grad vandkvaliteten eller renheden på dette tidlige tidspunkt i europæisk papirproduktion. Ifølge Larson og Franzén er der meget humus i vandet ved Herresvad og kombineret med jern

Mycket i intervjun med Rutger Larsson och Harald Franzén handlar om erfarenheter från Klippans pappersbruk, bilden från 1994.

vil det give et brunligt papir, ligegyldigt hvilket fibermateriale der anvendes. Mine mikroskopiske observationer af Stackarp papirmøllens papir fra den gamle bibel har blandt andet vist en forekomst af enkelte stivelseskorn og kalk, og på mit spørgsmål om tilsætning af fyldstoffer nævnte Franzén kinesernes anvendelse af gips og stivelseslimning af papiret. Det er derfor ikke utænkeligt, at samme anvendelse har fundet sted her på så tidligt et tidspunkt af nordisk papirproduktion.

PAPIRETS HVIDHED var et af de mange emner vi talte om, og der var stor enighed om, at det er bedst for øjnene at bogtrykpapiret har en naturlig elfenbenshvid farve, så der opnås en god kontrast mellem tekst og papir. Der blev interesseret spurgt til hvidheden af Herresvad papir fra 1573 med Sten Billes berømte vandmærke, men det havde jeg desværre ikke haft anledning til at se på Rigsarkivet. Jeg kunne derimod oplyse, at i Tycho Brahes manuskripter og trykte bøger fra slutningen af 1500-tal-

let varierede papirets hvidhed meget fra helt lyse, elfenbenshvide ark til mere brunlige med ringe kontrast mellem tekst og papir.

Alt papir måtte på det tidspunkt importeres til Danmark, hvor der ikke var andre papirmøller end Tycho Brahes egen mølle på Hven, og ifølge vandmærkerne var der her tale om papir fra især Tyskland og Frankrig. Rutger Larson kom med den interessante oplysning, at der ikke findes mosser eller humus på Hven, hvor der aldrig har været skov, og det betyder at vandkvaliteten må have været fin af det overfladevand, som opsamledes i Tycho Brahes kunstigt anlagte damme. Herfra kunne vandet gennem et naturligt vandløb ledes frem til papirmøllen nedenfor en stor dæmning, og vandets kvalitet fremgår af hvidheden af Tycho Brahes eget skrivepapir, som blev produceret på Hven mellem 1592 og 1597.

PAPIR SOM ET NYT SKRIVEMATERIALE til afløsning af pergament var efter Harald

Franzéns beretning længe om at blive accepteret i Europa, fordi papiret blev introduceret af jødiske og arabiske papirmagere, som man ikke havde megen tiltro til. Et papirbrev havde imidlertid som retsligt dokument den store fordel, at man ikke kunne korrigerer i teksten uden at det kunne ses i modsætning til et pergamentbrev, hvor man kunne ændre indholdet uden synlige spor ved at slibe teksten væk og skrive nyt. Papiret skulle ligne pergament så meget som muligt for at blive accepteret, og papirmagerne skulle derfor opfylde kundens krav til et godt skrivepapir.

GELATINE til limning af papirarket blev som noget nyt foretrukket af de europæiske papirmagere frem for den vandopløselige stivelseslimning, som blev anvendt af de asiatiske og mellemøstlige papirmagere. Gelatinen, som var hærdet ved tilsætning af alun beskyttede papiret og gjorde overfladen tæt samtidig med at papirets styrke øgedes med op til 30 %. Med bogtrykkerkunstens opfindelse opstod der imidlertid et nyt problem, for man kunne ikke trykke på gelatinelime papir, der var for tæt i overfladen til at opsuge trykfarven. Nogle papirkvaliteter skulle være tætte, andre skulle være sugende alt efter deres anvendelse, og det gelatinelime papir var fint til pen, men uanvendeligt til trykning. Derfor måtte papirmagerne anvende en svagere limning af papiret eller helt undlade at lime for at trykfarven kunne opsuges rigtigt, og det var måske derfor at der var spor af stivelseslimning af trykpapiret i biblen fra 1647.

LIMNING MED COLOPHONIUM I PAPIRMASSEN begyndte man at bruge i 1800-tallet i stedet for gelatine limning af det færdige ark, selvom der dannedes sure komponenter ved udfældningen med alun. Det resulterede i en øget produktionshastighed og dermed færre omkostninger og nedsatte risikoen for angreb af svampesporer og mikroorganismer. Økonomien var stadig ligesom i dag den vigtigste faktor i industrien, men tilsætningen af colophonium eller harpiks resulterede samtidig i papirets gulning og misfarvning. Det skyldes altså ikke ligninindholdet i papiret, som jeg hidtil har troet, og ifølge Harald Franzén kunne papirets hvidhed opnås igen ved ekstrahering af colophonium, og dets lyshed bevares bedre, når man ikke limer med colophonium, men for eksempel med stivelse.

MED KRIDT SOM FYLDSTOF kunne man ændre både papirets opacitet og hvidhed og dets evne til at opsuge samtidig med at man opnåede en buffer effekt mod sure påvirkninger fra omgivelserne. I tilberedningen af det gamle lump-papir eller kludepapir indgik der allerede tidligt også tilsætning af kalk efter rødningen for at svække og mørne lumpen, så den blev lettere opløselig, men det blev forbudt i Frankrig i midten af 1700-tallet, fordi man mente at kalkmælken gjorde papiret for svagt.

Efter rødningen af lumpen eller kludene fulgte stampeprocessen med træstamper, som på et senere tidspunkt blev de erstattet med stålstamper, som var hårdere ved fibrene, men mere effektive. I mine mikroskopiske undersøgelser af europæiske kludepapirfibre er der hyppigt flere flossede fiberender og brudte fibre i papir, hvor "Hollænderen" har været anvendt end i papir, hvor den tidkrævende rødning er kombineret med en mekanisk proces i en traditionel stampe.

TØRREPROCESSEN, PAPIRETS VANDINDHOLD og hvor hurtigt man fik trukket vandet ud af papiret under fremstillingsprocessen er afgørende for økonomien. Vandet skal ud så hurtigt som muligt og her er transparent tegnepapir den mest ekstreme kvalitet at tørre. Papir, som skal imprægneres med forskellige stoffer skal males så lidt som muligt og helst fremstilles i store kvantiteter, og her var Klippan med som en pioner, hvor man kunne producere forskellige kvaliteter på en virkelig fleksibel maskine. Det er vanskeligt at gøre papir så transparent som muligt og højt absorberende med titanhvidt, for det skulle blive hvidt, når det blev presset, men i Klippan klarede man det uden store komplikationer og oven i købet på samme maskine.

Til det rødfarvede Perstorps "Danger Red" papir kørte man normalt 150g papir først og derefter 100g med samme opacitet på PM 1. Der gik meget rød farve til, og det var let at køre, men da man engang kørte Danger Red dagen før 1. maj, var fibermængden for lille og farven løb. Der måtte fortsættes indtil kl. 10 om formiddagen på 1. maj, selvom man skulle have sluttet kl. 6:00 på denne dag, men kollegaerne var loyale ifølge Rutger Larson og Harald Franzén.

MANGE NYE PRODUKTER PÅ KLIPPAN var inspireret af deres fælles ophold i Amerika som for eksempel anvendelsen af

bagassefibre som et stift midterlag eller floating i bølgepap. Også de forskellige nye tissue produkter lærte de at kende i USA, men det perforerede toilet-papir var udviklet på Klippan, som de berettede under megen latter.

Allerede under første verdenskrig begyndte man at fremstille crepe papir, og en af Klippans store artikler var crepe papir som forbindsstof, der blev sendt via Haparanda og Finland til de sårede russiske soldater. PM 1 var desuden perfekt til at producere sækkepapir til sandsækkene til de russiske skyttegrave.

KARBONPAPIR var en interessant og tynd papirkvalitet, som man havde stor erfaring i at producere på Klippan. Karbon papir, som skulle kunne anvendes mange gange blev fremstillet af blå kludefibre i en 15 - 20g's kvalitet, og der blev også produceret endnu tyndere keramik papir og isolér papir af sulfatmasse, hvor kun en fibermasse blev malet uden tilsætning af kemikalier ligesom til kaffe- og te filterpapir. De huskede begge, at man måtte trække vejret forsigtigt, når man var i nærheden af produktionen af det tyndeste papir, hvor fibrene var ekstremt fintmalede og korte.

GODT PAPIR er også det eneste papirprodukt, der ikke er mere eller mindre uforgængeligt og det var der stor enighed om. Papirforbruget er ikke dalet som forventet ved indførslen af computer teknologien og den elektroniske post, og trykker man en tekst på godt papir, er informationen bevaret og tilgængelig med langt større sikkerhed end hvis den alene foreligger elektronisk. Rutger Larson udtalte med stor vægt, at papirindustrien er gammel, veletableret og midt i en rivende udvikling. Mængden af fyldstof og fibre varierer meget efter hvilken kvalitet, der skal produceres, og 4-farvet avistrykpapir var utænklig for bare 20 år siden, men helt normalt i dag. Produktionsniveauet i 60'erne lå på 500 m/minutter, mens det i dag ligger på 2000 m/minuttet.

FORBINDELSEN MELLE M PAPIRET OG I NGENIØREN har været svært for mig at forstå, når jeg ved besøg på topmoderne papirfabrikker ser kommandobroen, hvor en lille gruppe følger produktionen i de mammutagtige store papirmaskiner via computerskærmens data. Det var beroligende at høre fra de to pionerer, at der samtidig altid er nogen,

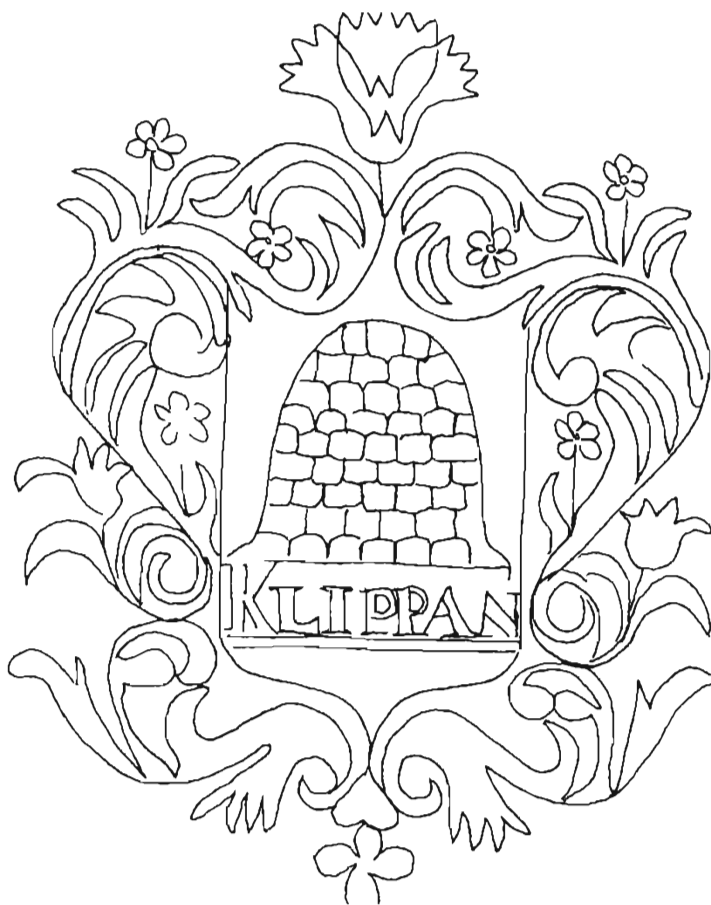
der går rundt og lytter og observerer og får ideer til løsning af problemer og til udnyttelsen af papirmaskinerne til produktion af nye kvaliteter.

I begyndelsen af 60'erne ville amerikanerne sælge sensorer til papirindustrien, men de var ikke fintfølede nok dengang. Automatik styrer papirmaskinerne, men det indvirker ikke på at man først skal udvikle et værktøj eller instrument, før det kan datastyres. "Man skal holde tasserne borte, indtil der findes personer, som virkelig ved, hvad det drejer sig om", som Rutger Larson sagde det klart og præcist.

SORTE PLETTER I PAPIR af bleget sulfitmasse af espetræ var et problem på Klippan og Lessebo under 2. verdenskrig, som Harald Franzén omtalte. Efter flere undersøgelser og forsøg fandt man frem til at det kunne skyldes aspetræets sorte rester af knaster fra grene og kviste, og derfor borede man dem ud inden kogningen, så de ikke kom med i sulfitmassen. Det løste problemet med de sorte pletter i papiret, så der kunne produceres det efterspurgte hvide papir. Der kunne på lignende måde opstå sorte pletter i papir af halmmasse og bagasse, hvis man ikke fjernede "knæet" i stråene, og frasortering af skadelige dele af planter er vital i japansk papirproduktion, hvor al yderbark og "knaster" fjernes fra det underliggende lag af bastfibre, så der opnås en homogen masse uden grove og mørke fibre. På tilsvarende måde gælder det for papir af træmasse, at det er vigtigt at fjerne barken, som bl.a. indeholder harpiks.

BLEGNING AF PAPIRET er nødvendig for at få et hvidt papir og på Lessebo havde man i sin tid en stor beholder med 50 ton flydende klor. Rutger Larsen omtalte, at der engang var en utæthed i et kar, så luften var helt grønlig og det flimrede for øjnene og generede åndedrættet. Det gav senere problemer for ham i Limhamn og Malmø, hvor der ofte var kraftig luftforurening fra de danske kulraftværker, og så hjalp det at tage ud i skoven, hvor luften var renere. I dag anvender man brintoverilte (våte-peroxid), som har en blegende effekt uden at cellulosen tager skade, og samtidig undgår man at anvende klor, som udvikler dioxyder

SKOGINDUSTRIENS TEKNISKA FORSKNINGSSINSTITUT i Stockholm udfører grundforskning, som på papirfabrikkerne udvikles til tillempet forskning in-

Odaterat vattenmärke från Klippan.

denfor nye metoder og produkter. Der kommer hele tiden ønsker om nye kvaliteter og nye anvendelser af papir, så vi kan ikke sige som Aristoteles for mere end 400 år før vor tidsregning at alt, hvad vi har brug for, er opfundet, som Harald Franzén berettede med stor humor.

IT informationen har givet muligheder for at styre processer uden en masse mennesker, og det skaber en arbejdsløshed, som man ikke har taget med i beregningerne. Et vældigt stort problem i industrien i Sverige – i hvert fald indenfor IT branchen – er efter Rutger Larsons opfattelse, at der udvikles så meget ny teknik, at der skabes et behov uden at det reelt er til. En telefon skal man kunne tale i uden alle andre ideer med informationer af enhver art og billeder. Telefonen skal blot fungere som et nyttigt redskab og ikke bare være til for sjov.

Da Larson og Franzén begyndte indenfor skovindustrien, kunne enhver komme ind og arbejde, selvom man ikke vidste spor om faget i starten, og der skulle skabes en økonomisk holdbar produktion. Det fungerede lige fra

begyndelsen og lykkedes, og alle var af den opfattelse, at det var på grund af skovhuggerne, som var de bedste og mest effektive arbejdere, selvom de 100 % brugte heste til indsamling af træerne.

DEN STORE KÆRLIGHED OG HENGIVENHED FOR ARBEJDET som papiringeniører, som de begge havde oplevet sammen i så mange år, blev udtrykt klart efter en dejlig kop kaffe. Hvis Franzén kunne leve sit liv om, ville han igen være papirmager, for han havde tidligt erfaret under sine rejser i udlandet, hvor han blandt andet arbejdede i Peru, at papirteknologi er et internationalt fag, som kan anvendes over hele verden. Larson ville også være papirmager igen, hvis han kunne leve sit liv om, hvis han da ikke skulle ud at sejle som hans familie tidligere havde gjort det i generationer. Som papirkonservator var det for mig berigende og lærerigt at møde to mennesker med en så levende begejstring for deres arbejde og liv indenfor papirindustrien og med så stor viden om den teknologiske udvikling, som de har været med til at forme.

bussresan till Tartu befästes intrycket att Estland till större del är ett platt jordbrukslandskap med en tunn landsbygdsbefolkning – om än statistiken säger att hälften av ytan täcks av skog, 2 milj. ha. I Tartu, där Ema-floden buktar för att ta sig igenom mäktiga moränlager, upplever man sig försatt till terrängen kring Uppsala och – mycket riktigt – ligger också universitetets byggnader på åsryggen. Staden Tartu, flera gånger bränd under gränsstriderna med ryssarna alltsedan Tyska Ordens dagar, har en befolkning i dag av närmare 100 000 invånare och ett universitet med ca 20 000 studenter med traditioner alltsedan Gustav II Adolfs Gründerzeit att hävda sig som det ledande lärdomssätet i denna del av Nordeuropa. I utställningen över universitetets historia, dess ledande lärare och forskare samt studentlivet framgick tydligt att Tartu sedan 1700-talets mitt och framförallt under 1800-talet träget odlat sina förbindelser med de tyskspråkiga högskolorna och akademierna i Europa och längs vägen lämnat en rad tekniska uppfinningar och även Nobelprisbelönade bidrag till vetenskapen – en blomstringstid för universitetet. Huvudbyggnaden med den pampiga festsalen och omgivande campus daterar sig till 1802 när universitetet åter öppnades av kejsar Alexander II.

3 300 volymer från Tartu till Sverige

Torsdagen 26 maj inleddes med ett besök i Tartu Universitetsbibliotek, en stor, låg och ful efterkrigsbyggnad. När universitetet stängdes 1710 under stora nordiska kriget överfördes biblioteket med 3300 volymer till Sverige och förvaras t.v. i KB:s arkiv. Sedan 1802 har man systematiskt samlat nya och gamla böcker, manuskript, foton och konst för att möta dagens krav på ett stort bibliotek. Samlingarna av äldre böcker (före 1800) omfattar idag över 16 000 volymer och förstautgåvor och exemplen på design och bokbindarkonst är talrika. Mycket rika är samlingarna av historiska manuskript, av personliga brev samt av daguerrotypier och de första fotografierna på papper från 1840-talets England.

Besök vid handbiblioteket vid Tartu.

Äldsta handlingen från 1240

Estlands Historiska Arkivs äldsta handling är ett dokument från 1240 i vilket kung Erik IV av Danmark erinrar sina vasaller i Estland om att betala tionde på tiondeintäkten. På de ca 20 000 hyllmetrarna finns omfattande handlingar från Tyska Ordens dagar, domstolsprotokoll, handlingar från magistrat och centrala förvaltningar, såväl som originalskrivelser till och från jordägare och företag. Efter frigörelsen har arkivet kunnat hjälpa personer att styrka sin rätt till konfiskerad egendom resp. arvsrätt. Arkivet grundades 1921 under den estniska republikens första år och bestod då av de arkiv som enligt fredsfördraget överfördes från sovjetiska bibliotek, från arkiv i Riga hänförliga till provinsen Livonia (Livland), arkiv från svenska tiden, från Riddarordens tid, från Ösel, och från kyrkoförsamlingar.

Besöket i arkivet vittnade om den möda som läggs på att så långt möjligt restaurera bokbanden. Museet var väl utrustat och man behärskade t. ex. tekniken att överföra ytskiktet av ett ark till canvas; ett den nya tidens tecken är att 99% av kostnaderna för konservering m.m. täcks av anslag från EU. Kontakterna med Åbos och Helsingfors universitet är täta.

Tartu Universitetets Historiska Arkiv ligger i ett studenthem från 1904 och arbetar med konservering inte minst av kartor, bl.a. genom s.k. dry cleaning. Muséet förfogar över ett stort bestånd av fastighetsregister och kartor från

Karl XI:s tid med detaljerade uppgifter om jordmån, markanvändning och avkastning, gårdarnas storlek, ägare- och familjeförhållanden, skatteläggning etc. – en guldgruva för genealoger och den som söker sin skingrade egendom, en imponerande dokumentation i skinnband upp till 25 cm tjocka. Vid krigsutbrottet 1700 hade de förts till Sverige men efter Nystadsfreden återstälts.

I tornet på den efter 1775 års stadsbrand svårt skadade domkyrkan och på en utställning i höjd med långskeppets valvbågar, vilka inrymmer universitetets museum, berättade en entusiastisk guide om universitetets historia, om bemärkta män – och de var många – samt framstående kvinnor i olika fakulteter och om livet som student. Likheterna med Uppsala var många. En riklig lunch i den imposanta Krutkällaren gav krafter att också besöka Konstmuséet från 1803 som fyller en flygel till universitetsbyggnaden. Där fanns minst 100-talet avgjutningar i full skala av kända verk av antikens och renässansens skulptörer, här samlade en gång för att illustrera föreläsningarna i konsthistoria. Sedan skingrades vi för att bekanta oss med dagens stadsbild och universitetets generation. Festmiddagen avåts, med avtackning för förtjänstfulla insatser av avgående sekreteraren Birgit Rantala, i Hotel Atlantis, på en balkong över floden, uti kvällssolens sken.

Efter föreningsstämman (se referat nästa sida) talade Dipl. Ingénieur Leo Utter om Estlands pappersindustri och

Första föreningsstämman utanför Norden med intressant program i Estland

Stämmodeltagarna på besök hos Tallins stadsarkiv. I bakgrunden arkivchefen Urmas Oulup.

Årets föreningsstämma var unik så tillvida att det var första gången en stämma förlades utanför Norden, nämligen till Estland den 25-27 maj.

AV GÖRAN WOHLFAHRT

Idén att förlägga årsmötet till Tartu, för en äldre generation sannolikt mer känt som Dorpat, kom från Birgit Rantala som egentligen hade uppdraget detta år att arrangera årsmötet i Finland. Hon föreslog att råjongen av kongressorter skulle utsträckas till ett land med mycket av pappershistoriskt intresse med direkt anknytning till nordiska länder, fr.a. Sverige och Finland. Styrelsen samtyckte och efter kontakter i resebyråbranschen och med Tartu Universitetsbibliotek och Estlands Historiska Arkiv m.fl. erbjöds vi ett välma-

tat 3-dagarsprogram, som efterlämnar som bestående intryck att Estland beslutsamt avser återta sin plats bland Europas demokratier, att ordna upp och utveckla sina historiska samlingar samt öka tillgängligheten.

Förmiddagen den 25 maj bjöd på en rundtur upp till Domberget och i gamla staden under ledning av vår sakkunniga guide Eha Org som under resan ledde oss in i Estlands historia såväl som till politikens dagsfrågor och verkningarna av Estlands EU-medlemskap. Tyvärr hade årsmötet och resan till Estland lockat färre deltagare än brukligt, endast 18 synbart intresserade medlemmar.

Handlingar från Hansan

Under de djupa valven i Restaurant Le Bonaparte intogs en utmärkt lunch med estniska specialiteter innan kosan styr-

des till Tallins Stadsarkiv, inhyst i låga byggnader samlade kring gårdar vid stadsporten mot hamnen. Arkivet hade grundats 1883 och kärnan i samlingarna är handlingar från Hansan och stadens förbindelser med tysktalande handelsstäder under 13- och 1400-talen och under följande sekel den lönsamma handeln med Tartu och Pskov. Utan större förluster hade arkivet genomlevt andra världskriget – de värdefulla samlingarna hade evakuerats i tid. Ett antal inkunabler och stora delar av arkivet hade 1944 förts till Tyskland, men dessa hade återställts liksom från Lübeck rövade dokument. I arkivet pågick i ett 6-årsprojekt analyser av pappers ursprung och med stolthet visade chefskonservatorn upp resultatet av år av hängivet arbete med restaurering av arkivets dyrgripar.

Under den nära tre timmar långa

Ordförande Göran Wohlfahrt tackar guiden Ehe Org för hennes uppskattade vägledning.

lämnade en förteckning över alla massa- och pappersbruk som förekommit. Specialist på vattenmärken illustrerade han sin framställning med ett stort antal prover på estniska och andra bruks vattenmärken, assisterad av sin hustru Öie Utter, historiker.

Räpina landets äldsta papperbruk i drift

Räpina Pappersbruk, landets äldsta ännu i drift, var målet för tredje årsmötetsdagens studiebesök. Papperstillverkning i Estland hade upptagits i samband med universitetets grundläggning, Räpina tillkom först 1736 och tillverkar idag på en maskin, 1,6 m bred, max 17 m/min, totalt ca 1 000 ton/år tryckpapper, mest träfritt, samt kartong, allt baserat på sorterat returpapper. Under mellankrigstiden levererades scelpapper till ryska riksbanken och man prövade även på tidningspapper. Den första pappersmaskinen köptes 1865, PM2 byggde man själv och 1871 installerades PM3 med 12 torkcylindrar, flera gånger ombyggd och alltjämt i drift. Den nye unge ägaren, Meelis Mälberg, välvde stora planer för Räpina: ny PM, försörjning från returpappersgrossist,

nya avsättningskanaler och organiserad mottagning av besökare, skolklasser o.l. Före återresan – ca 27 mil – till Tallinn besåg vi parken och delar av det något bedagade träslottet Sillanpää Loss, vackert beläget strax ovan forsens varifrån pappersbruket och sågen hämtat sin drivkraft.

Föreningsstämman den 26 maj beviljade styrelsen ansvarsfrihet för förvaltning och räkenskaper 2004, dock med en uppmaning att snabba på inkaseringen av resterande årsavgifter. Medlemsavgifterna lämnades oförändrade, Göran Wohlfahrt omvaldes som fören-

ingens ordförande liksom samtliga styrelseledamöter utom Birgit Rantala, styrelsens sekreterare, som av hälsoskäl undanbett sig omval. På hennes plats inträder Esko Häkli, Helsingfors, professor och tidigare överbibliotekarie vid Helsingfors Universitet. Suppleanterna omvaldes liksom revisorer och valnämndsmedlemmar. Adjungerade till styrelsen är redaktören för NPHT Börje Dahlin, Sundsvall, och Henrik Essén, Stockholm, nyvald kassör som efterträtt Paul Solvin. Göran Wohlfahrt är ordinarie ledamot av styrelsen för Gösta Liljedahls Fond och får fortsättningsvis pröva ansökningar om anslag. Han omvaldes också som NPHs representant i styrelsen för Skogsindustriernas Industrihistoriska Utskott som länsvis publicerar förtjänstfulla inventeringar av i drift varande och nedlagda massa- och pappersbruk.

Nästa föreningsstämma i Danmark

Mötet beslöt att föreningsstämman 2006 skall förläggas – med avvikelse från rotationsprincipen – ånyo till Danmark och år 2007 till Norge för att passa in med IPH.s kongress i Stockholm-Uppsala-Åbo i september år 2008. Arbetet med program och finansiering fortsätter. En programkommitté tar vid efter sommaren.

FOTO I ESTLAND PENTTI RANTALA

Böcker till salu

Referensböcker om pappershistoria till salu. Cirka 150 titlar uppdelade i tre delar.

1. Handgjort papper och konst av papper.
2. Bruksmonografier.
3. Allmänt om papperstillverkning.

Katalog finns i e-mailversion eller på papper. Beställ från Bo Rudin, Box 5058 (SE) 165 11 Hässelby. Telefon: +46(0)8 894080. Fax +46(0) 8 388320. Mail to: b.m@rudins.com

FÖRENINGEN PAPPERSHISTORISK TIDSKRIFT SPONSRAS AV

Stora Enso • M-Real, Wifsta • SCA Forest Products • Mellerstedt Design